

بازنگری تجربه برنامه‌ریزی توسعه

آموزش و پرورش در ایران

۱ - تعاریف و سابقه

معرفی مقاله

نوشته عبدالحسین نفیسی

توسعه آموزش و پرورش در ایران یکی از مهم‌ترین زمینه‌های پژوهشی در قلمرو اقتصاد، مدیریت و سازماندهی آموزش و پرورش است. تحولات اقتصادی و اجتماعی، ارتباطات سریع‌تر و سهل‌تر بین‌المللی، تغییرات تکنولوژی و ظهور نیازهای جدید، به ویژه در سه دهه اخیر، به همراه رشد بسیار سریع جمعیت و جوانتر شدن درخور ملاحظه آن از یکطرف و آگاهی اجتماعی و عدالت‌خواهی برخاسته از انقلاب شکوهمند اسلامی از طرف دیگر، بر اهمیت این مسئله در ایران افزوده است. اکنون که در آستانه دهه بسازسازی و نوسازی کشور قرار گرفته‌ایم، بسیار بجااست که حاصل تجربه‌های گذشته در زمینه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش مورد بازنگری قرار گیرد و درسهایی که برای اصلاح امور می‌توان از آنها کمک گرفت، تدوین و در اختیار کارشناسان و دانش پژوهان گذاشته شود.

این مهم، البته، به یاری کلیه اندیشمندان و کارشناسانی که در این زمینه مطالعه و تجربه کرده‌اند نیاز دارد. اینک برای گشودن این راه، برادر ارجمند آقای عبدالحسین نفیسی که از کارشناسان باتجربه توسعه آموزش و پرورش در سازمان برنامه و بودجه می‌باشند، پذیرفته‌اند که طی مقالاتی مستقل، مقوله‌های مختلف تجربه ایران را در این زمینه مورد بررسی قرار دهند. مقاله حاضر، به تعریف، دامنه شمول و سابقه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در ایران

اختصاص دارد. با تشکر از ایشان، از کلیه صاحب نظران دعوت می‌شود ضمن نقد و بررسی و تکمیل مطالبی که در این زمینه عرضه می‌شود، خود نیز با ارسال حاصل مطالعات و تجارب خویش در این زمینه ما را در ایفای این وظیفه، یاری فرمایند.

«فصلنامه»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه:

آموزش و پرورش به شیوه جدید - و غربی - آن در ایران سابقه‌ای بیش از یک قرن ندارد (در واقع از تاریخ تأسیس دارالفنون تاکنون یک قرن می‌شود) و اگر تدوین اولین قانون آموزش و پرورش ایران، به نام «قانون اساسی معارف» را، نخستین گام در جهت برنامه‌ریزی عمومی برای نظام دادن و توسعه امر آموزش و پرورش رسمی و تحت نظارت دولت در ایران بشناسیم، سابقه برنامه‌ریزی آموزش و پرورش به سال ۱۲۹۰ هجری، شمسی که قانون مزبور به تصویب مجلس شورای ملی رسید باز می‌گردد. اما چون فرایند برنامه‌ریزی در تدوین و تصویب یک قانون خلاصه نمی‌شود، لذا نمی‌توان عمل قانونگذاری مورد بحث و مورد مشابه آنرا که در سال ۱۳۲۲ شمسی برای اجباری کردن آموزش ابتدایی صورت پذیرفته به‌عنوان برنامه‌ریزی آموزش و پرورش به شمار آورد. با این شرح، سابقه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش رسمی و ملی (کشوری) ایران به سالهای ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ یعنی مقارن تدوین، تصویب و انجام مطالعات تفصیلی بخشهای مختلف برنامه هفت ساله عمرانی اول کشور باز می‌گردد. از آن زمان تاکنون، که بیش از ۴۰ سال می‌گذرد، سابقه‌ای نسبتاً طولانی و تجارب عدیده‌ای در زمینه برنامه‌ریزی آموزش و پرورش حاصل شده است. اما در مطالعه کتابها و نشریاتی که در زمینه آموزش و پرورش ایران تهیه شده است، این تجربیات مورد دقت و بررسی قرار نگرفته است، مگر به میزان اندک و ناقص.

سیر تحولاتی که در این زمینه پیش آمده است، از جنبه‌های چندی باید مورد مطالعه قرار گیرد تا بتوان تصویر کامل و جامعی از واقعیت برنامه‌ریزی آموزش و پرورش در ایران بدست

داد و سپس به تجزیه و تحلیل آن پرداخت و برای تعیین خط سیر آینده، از آن تجارب، درسی آموخت. به نظر نویسنده با توجه به شرایط و نیازهای کشور، شایسته است برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش از جهات زیر مورد بررسی و بازنگری قرار گیرد.

۱ - سطوح و قلمرو برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش (شامل برنامه‌ریزی از ابعاد جغرافیایی و زمانی، محدوده و قلمرو آموزش و پرورش: عمومی، فنی و حرفه‌ای و عالی، و بالاخره قلمرو اجرایی آن: دولتی - غیردولتی و یا فعالیتهای جاری - عمرانی)

۲ - نظام و شیوه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش (شامل نظام تهیه، تصویب، اجرا و ارزشیابی برنامه‌ها و فنون و روشهای به کار گرفته شده در تعیین اهداف، گزینه‌ها و محاسبات مالی و نیروی انسانی و...)

۳ - محتوای برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش و ارزیابی چگونگی اجرای آنها (هدفها، راهبردها، برنامه‌های اجرایی، منابع و ارزیابی چگونگی تحقق آنها)

چنانچه ملاحظه می‌شود، دامنه بحث بسیار وسیع است ولی نظر به اهمیت هر یک از جنبه‌های سه گانه فوق، در شرایطی که ایران اسلامی، اولین گامهای بخود اندیشیدن و برای خود اندیشیدن را تجربه می‌کند، بیم از وسعت کار نباید مانع انجام گرفتن آن شود. بدین لحاظ نویسنده بر آن است که به یاری خداوند متعال و در حد توان و بضاعت خویش در این میدان قدم گذارد و به تدریج طی مقالاتی مستقل، اجزاء هر یک از این سه جنبه را مورد بررسی قرار داده و برای اظهار نظر و استفاده در اختیار عموم دانش پژوهان قرار دهد.

در این مقاله مقدمه‌ای برای ورود به بحث، مشتمل بر موارد زیر ارائه خواهد شد:

تعریف برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش

دامنه شمول آموزش و پرورش

سابقه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در ایران

و ان شاءالله ورود به بحث اصلی که شامل بررسی خصوصیات و تحولات برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش در ایران از ۱۳۲۸ تا ۱۳۶۸ از جنبه‌های مختلف می‌باشد، در مقالات آینده صورت خواهد گرفت.

۱ - تعریف برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش

برنامه‌ریزی آموزش و پرورش^۱ به تبع تحولاتی که در مفهوم و قلمرو آن طی سه دهه گذشته در جهان حاصل شده است، از جمله فعالیتهای ذهن بشر است که پس از گذشت سالانی چند از ظهور و کاربرد آن در عرصه اجتماع، تعریف آن به تدریج شکل گرفته و تکمیل شده است. فیلیپ کومز (Ph. Coombs) که از اندیشمندان پیشرو در زمینه برنامه‌ریزی آموزش و

پرورش می‌باشد. این فعالیت را چنین تعریف کرده است: «کاربرد تجزیه و تحلیل منطقی در آموزش و پرورش به منظور افزایش کارایی و تأثیر آن در رفع نیازهای دانش‌آموزان و دانشجویان و جامعه». (مأخذ ۴۶ ص ۳). به نظر او چنین فعالیتی باید مسائل عمده زیر را پاسخگو باشد:

- ۱- در نظام آموزشی و اجزاء آن هدفها و وظایفی که باید از اولویت برخوردار باشند، کدامند؟
- ۲- بهترین راه یا راه‌حلهای ممکن برای انجام هدفها و وظایف کدامند؟
- ۳- چه مقدار از منابع یک کشور یا ناحیه باید، به زیان مصارف دیگر، به مصرف آموزش برسد؟
- ۴- پرداخت هزینه‌ها با کیست؟
- ۵- چگونه باید منابع در دسترس آموزش را به سطوح و اجزاء مختلف نظام آموزشی تخصیص داد؟» (مأخذ ۴۶ ص ۲۳)

در جای دیگر می‌نویسد: «برنامه‌ریزی آموزشی باید لایه برونی مجموعه ابعاد نظام آموزشی را در هم بشکند و با برنامه‌ریزی تغییرات در جریان‌ات و نهادهای مختلف آموزش دست و پنجه نرم کند. منظور اینست که برنامه‌ریزی آموزشی باید به طور روزافزونی به خلق و آزمایش طرحهای مختلف تجربی بپردازد. این طرحها بایستی شامل نظام‌های کاملاً جدید آموزشی و یادگیری گردد و با نازلترین قیمت به خصوصیات دقیق و مؤثری نایل گردند» (مأخذ ۴۷ ص ۲۲).

این تعریف تا حدودی نیز مورد تأیید صاحب‌نظران و استادان تعلیم و تربیت کشور قرار گرفته است «بحی فیوضات» پس از ارائه چند تعریف برای برنامه‌ریزی آموزشی این تعریف را دقیق‌تر و جامع‌تر شناخته است: «برنامه‌ریزی آموزشی فراگردي است براساس تعیین نمودن هدفهای مناسب، تشخیص دادن مسائل و نیازها و امکانات و محدودیت‌هایی که برای رسیدن به آن هدفها موجود است یا محتملاً وجود خواهد یافت، و تنظیم کردن فعالیتها و برنامه‌هایی که برای رسیدن به آن هدفها لازم است» (مأخذ ۴۸ ص ۴۶). وی سپس برنامه‌ریزی درسی، طرح‌ریزی آموزش و پرورش، برنامه‌ریزی نیروی انسانی و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش را تشریح کرده و نتیجه می‌گیرد که «برنامه‌ریزی آموزش و پرورش کلیه ابعاد و ارکان آموزش و پرورش را در بر می‌گیرد و تمام انواع آموزش و پرورش.... را شامل می‌شود... دامنه آن از برنامه‌ریزی درسی، طرح‌ریزی آموزشی و برنامه‌ریزی نیروی انسانی وسیع‌تر است. به بیان دیگر می‌تواند شامل هر یک از آنها باشد ولی محدود به هیچ یک نیست.» (مأخذ ۴۸ ص ۵۲).

«فریده مشایخ» نیز برنامه‌ریزی آموزشی را فعالیتی می‌شناسد که «شامل کاربرد منظم روشهای تحلیلی در مورد هر یک از اجزای نظام آموزشی بوده و هدف آن، استقرار یک نظام آموزشی کارآمد است»، وی «برنامه‌ریزی درسی را به عنوان جزئی از فعالیتهای مربوط به برنامه‌ریزی آموزشی» می‌شناسد (مأخذ ۴۹ ص ۹). «پرویز نینساری» تعریف محدودتری را ارائه

می‌کند. بنظر وی بزرگترین هدف برنامه‌ریزی آموزش و پرورش «آموزش و پرورش کادرها و افراد مورد نیاز برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی (و یا پیش‌بینی‌های تحول اقتصادی، اجتماعی) در سطوح و رشته‌های گوناگون فنون و علوم و تخصص‌ها و هنرها در کوتاهترین زمان و با کمترین هزینه ممکن و با حداکثر استفاده از مقدرات و امکانات» می‌باشد (مأخذ ۵۰ ص ۲۲۴). «محمد حسن پرونده» اصطلاح برنامه‌ریزی آموزشی را به جای برنامه‌ریزی درسی به کار برده است و تعریفی که از بین تعداد کثیری از تعاریف، برگزیده عبارتست از: «مایه یک برنامه‌ریزی آموزشی را به عنوان یک نقشه‌ای که در آن فرصت‌های یادگیری برای رسیدن به هدفهای کلی و هدفهای جزئی متناسبی که برای جمعیت معینی و مدارس مشخصی معلوم و طراحی شده است تعریف می‌نماییم.» و بعداً نتیجه می‌گیرد که «تلقی نمودن یک برنامه آموزشی به عنوان یک نقشه جدیدترین و بنابر اعتقاد بیشتر برنامه‌ریزان آموزشی معاصر کاملترین مفهومی است که برای برنامه آموزشی تاکنون ارائه شده است (مأخذ ۵۲ - ص ۲۰ و ۲۱).

در مقابل، برنامه‌ریزی درسی قلمرو محدودتری داشته و بنا به تعریف فریده مشایخ عبارتست از «برنامه‌ریزی فعالیتهای یاددهی، یادگیری به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده، و ارزیابی میزان تحقق این تغییرات» (مأخذ ۴۹ ص ۹). همین مفهوم در تعریف نویسنده دیگری آمده است «برنامه‌ریزی درسی: برنامه‌ریزی فرصت‌های یادگیری در جهت ایجاد تغییرات خواسته شده در دانش‌آموزان و ارزیابی میزان انجام این تغییرات.» (مأخذ ۵۱ ص ۶). عوامل یا عناصر تشکیل دهنده برنامه درسی به عقیده نویسنده دیگری عبارت است از: «اهداف، محتوا، فعالیتهای یادگیری دانش‌آموزان و بالاخره روشهای ارزشیابی. برخی از مؤلفان رشته برنامه‌ریزی عوامل و عناصر دیگری هم چون منابع و ابزار یادگیری، زمان، فضا و محیط، گروه‌بندی دانش‌آموزان و بالاخره استراتژی‌های تدریس را به فهرست فوق افزوده‌اند. در برنامه‌ریزی درسی با این عوامل ۹ گانه به طرق مختلف می‌توان برخورد نمود...» (مأخذ ۵۳ - ص ۱۱).

از مجموع مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که برنامه‌ریزی آموزشی مفهومی عام‌تر از برنامه‌ریزی درسی است که می‌تواند در بر گیرنده آن هم باشد. اما در عمل و در دنیای واقعیت، بنا به موقعیت و سطح توسعه فرهنگی - آموزشی هر کشور، قلمرو این دو نوع فعالیت محدود یا گسترده شده و یا در مراحل با یکدیگر آمیخته شده است. کارشناسان یونسکو نیز که غالباً به عنوان متخصصان فن برنامه‌ریزی آموزش و پرورش به کشورهای در حال توسعه رفته‌اند، هر یک بنا بر ملیت خود و به دلایل مختلف و از جمله تنگی وقت، غالباً خواسته‌اند همه کارها را با هم به انجام برسانند و بیش از پیش به این در هم آمیختگی مفاهیم دامن زده‌اند. چون هدف عمده این نوشته بررسی تجارب برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در

ایران است، ناگزیر برای ارائه تصویر روشنی از آنچه گذشته است، باید به واقعیات اتکا کرد. مطالعه سوابق امر برنامه‌ریزی در ایران نشان می‌دهد که قلمرو وسیع برنامه‌ریزی آموزش و پرورش، همان طور که در جای دیگری به تفصیل و با ارائه فهرست فعالیتها بیان شده است (مأخذ ۴۵ ص ۶۰)، به لحاظ ماهیت و قلمرو فعالیتها (و هم به لحاظ تولید و تصدی) در سه نوع متمایز زیر قابل طبقه‌بندی است:

اول - مجموعه فعالیتهایی که به منظور طراحی نظام آموزش و پرورش و یا اصلاح کلی نظام موجود صورت می‌پذیرد و غرض از آن تعیین یا تغییر هدفهای کلی و آرمانی، اصول، ساختار، سیاست، و خط مشی‌های اجرایی و آموزشی نظام آموزش و پرورش می‌باشد که به طور کلی می‌توان آن را تحت عنوان کلی «طراحی نظام آموزش و پرورش»^۱ طبقه‌بندی کرد.

دوم - مجموعه فعالیتهایی که به دنبال طراحی نظام و یا اصلاح آن برای تعیین حجم و ترکیب دروس، محتوا و شیوه‌های تدریس و ارزشیابی، تعیین روابط بین عناصر نظام آموزشی شامل: دانش آموز، معلم، سایر کارکنان، فضا، کتاب و مواد آموزشی و تجهیزات و تدارکات مادی دیگر برای تحقق هدفهای نظام آموزش و پرورش باید صورت گیرد، و بیشتر بر جنبه‌های کیفی و محتوایی معطوف می‌باشد و به نام «برنامه‌ریزی درسی (یا آموزشی)»^۲ شناخته می‌شود.

سوم - مجموعه فعالیتهایی است که در قالب نظام موجود و با توجه به روابط و مختصات که در برنامه‌های درسی و آموزشی منعکس است، برای هدایت فرایند رشد و گسترش اجزای متشکله نظام به صورتی مفید و کارآ و منطبق با هدفها و سیاستهای برنامه توسعه بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تهیه شده و به نام «برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش»^۳ نامیده می‌شود.

همان طور که از این تقسیم‌بندی ابتدایی اما کاربردی مستفاد می‌شود، بین این سه نوع فعالیت و جوه مشترک بسیار وجود دارد و تفکیک آنها از یکدیگر فقط به شکل قراردادی میسر است. اگر عامل زمان و توالی و تأخر فعالیتها حذف شود، غالب فعالیتهای متشکله این سه نوع برنامه‌ریزی از نظر ماهیت با یکدیگر تفاوت چندانی نخواهد داشت، هر چند در هر یک از آنها، بر یکی بیشتر تأکید به عمل می‌آید:

در نوع اول وضع هدفها، اصول، سیاستهای کلان، ساختار و سازماندهی آموزش و پرورش در سطح جامعه مطرح است؛ در نوع دوم توجه معطوف بر محتوا و کیفیت است؛ در نوع سوم جنبه‌های کمی، منابع مالی و انسانی مرتبط با برنامه‌های اجرایی بیشتر محور فعالیتها قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، از نظر تولید و تصدی، نوع اول معمولاً به گروهی ماوراء و مشرف

بر آموزش و پرورش و اگذار می‌شود؛ نوع دوم در داخل آموزش و پرورش و بر عهده شاخه‌های مختلف محول گردیده است؛ و نوع سوم هر چند مواد اولیه آن توسط آموزش و پرورش تولید می‌شود اما امور آن در نهادهای اقتصادی، خاصه سازمان برنامه و بودجه پی‌گیری می‌شود. برنامه توسعه آموزش و پرورش محصول فرایند برنامه‌ریزی از نوع سوم است که بررسی سیر تحولات و مختصات آن موضوع این نوشته‌ها قرار می‌گیرد.

۲ - دامنه شمول آموزش و پرورش:

در اینجا منظور از آموزش و پرورش عبارتست از کلیه فعالیتهای آموزشی و پرورشی که در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور^(۵)، از آموزش پیش دبستانی تا پایان دانشگاه صورت می‌پذیرد، به اضافه کلیه فعالیتهای آموزشی غیر رسمی^(۶) که به نامهای آموزش بزرگسالان، سواد آموزی، حرفه‌آموزی، کارآموزی، آموزشهای کوتاه مدت فنی و حرفه‌ای، و مانند آن، به شکل سازمان یافته ارائه می‌شود. بدین ترتیب، دسته سوم آموزشهای سازمان نیافته^(۷) که عموماً از طریق رسانه‌های گروهی، محیط‌های کار، محیط‌ها یا مجامع فرهنگی، هنری، یا فعالیتهای ترویجی و تبلیغی و مانند آن ارائه می‌شوند و از راه خودآموزی و استاد-شاگردی عمل یادگیری صورت می‌پذیرد، در این قلمرو وارد نمی‌شود.

سابقه برنامه‌ریزی آموزش و پرورش در ایران

الف - سابقه برنامه‌ریزی توسعه در ایران
فکر ایجاد دستگاهی به‌منظور ارائه برنامه‌های اقتصادی، اولین بار در سال ۱۳۱۶ با تشکیل «شورای اقتصادی» طبق تصویبنامه هیئت وزیران و «برای تمرکز مطالعات اقتصادی و برای اینکه کلیه مسائلی که در زندگانی اقتصادی کشور مؤثر است... طبق برنامه معین جریان یابد» زیر نظر رئیس الوزراء و با شرکت عده‌ای عمدتاً از میان صاحب‌منصبان دولتی شکل گرفت. ولی از این شورا و شوراهای دیگری که بعد از آن تاریخ با عناوین مختلف تشکیل گردید، برنامه‌ای مدون که دولت خود را به اجرای آن موظف بداند، حاصل نیامد. (مأخذ ۱ - ص ۴ و ۱۰۲) تا آنکه در سال ۱۳۲۵ هیئت عالی برنامه، با هم با تصویب هیئت وزیران و مرکب از مسئولان دولتی و صاحب‌نظران و استادان دانشگاه تشکیل گردید که بر اثر فعالیتهای آن اولین قانون برنامه توسعه اقتصادی کشور به نام «برنامه هفت‌ساله عمرانی کشور» در بهمن ماه ۱۳۲۷ از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و سازماندهی لازم برای مطالعات تفضیلی و اجرایی برنامه عملاً در سال ۱۳۲۸ انجام گردید (مأخذ ۲ - ص ۱ مقدمه). از آن زمان تاکنون، کشور،

تجربه تهیه دو برنامه هفت ساله و شش برنامه پنجساله، و اجرای یک برنامه هفت ساله و ۳ برنامه پنجساله را پشت سر گذاشته است. از هشت برنامه توسعه تهیه شده، برنامه‌های هفت ساله اول و دوم و پنجساله سوم تا ششم قبل از پیروزی انقلاب صورت گرفته است و دو برنامه پنجساله پس از استقرار جمهوری اسلامی تهیه شده است. از نظر برنامه‌های اجرا شده، برنامه‌های هفت ساله اول و پنجساله ششم در نظام گذشته فرصت اجرا نیافتند، با این تفاوت که، برنامه هفتساله اول به تصویب مراجع قانونگذاری رسید و مقدمات اجرای آن نیز فراهم آمد ولی اجرای آن ممکن نشد، ولی برنامه ششم عمرانی کشور اصولاً به تصویب مراجع قانونگذاری نرسید و پیگیری فعالیتهای مراحل تصویب آن، با پایان گرفتن حیات نظام ستمشاهی متوقف شد. نخستین برنامه پنجساله توسعه‌ای که در سال ۱۳۶۱ در جمهوری اسلامی تدوین شد، هر چند به صورت لایحه‌ای از طرف دولت به مجلس شورای اسلامی تقدیم شد، اما به تصویب نرسید و جنبه اجرایی به خود نگرفت. در نیمه دوم سال ۱۳۶۷ عملیات تهیه برنامه دیگری آغاز شد که در بهمن ماه ۱۳۶۸ به عنوان «برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۷۲)» به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. تجربه اخیر، در واقع ثمره فعالیتهای برنامه‌ریزی پراکنده‌ای است که یا به شکل تهیه اصلاحیه برنامه پنجساله قبلی و یا به صورت برنامه‌های مقطعی و موردی برای پاسخگویی به شرایط بحرانی و خاص دوران دهساله استقرار جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته است.

برای آنکه خوانندگان با خصوصیات برنامه‌های توسعه، به عنوان زمینه‌ای که داخل آنها برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش قرار گرفته است، بیشتر آشنا شوند، با تهیه جدول (۱) کوشش شده است، مشخصات مهم برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران، به صورت خلاصه ارائه شود. علاوه بر این در جدول (۲) جایگاه برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی‌های توسعه، به لحاظ منابع مالی، نشان داده شده است. امید می‌رود، شاخص‌های مربوط به سرمایه‌گذاری، جمعیت، تولید ناخالص ملی، اعتبارات جاری که برای هر دوره برنامه در جدول آمده است، تا حدی معرف وضع کلی اقتصادی - اجتماعی کشور در آن دوره باشد و از این لحاظ به شناخت و درک بهتر موقعیت برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش کمک نماید.

ب - تاریخچه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش

در مورد برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش، از جمله نخستین اقداماتی که در عصر جدید صورت گرفته، تصویب «قانون اساسی معارف» در ۱۲۹۰ هجری شمسی است. مفاد این قانون تأکید دارد بر اینکه «هر کس مکلف است اطفال خود را از سن ۷ سالگی به تحصیل

معلومات ابتدائیه وادارد...» و سپس به چگونگی استقرار مدارس در روستا و شهر و با ذکر تأمین منابع مالی و نقش دولت در این زمینه خاتمه می‌یابد (مأخذ ۴). هرچند مفاد این قانون، تمامی جوانب یک برنامه را، به تعریف مصطلح در بر نمی‌گیرد، ولی از اولین اقداماتی است که برای سامان دادن به توسعه آموزش و پرورش ابتدایی و سطح پوشش و محتوای کلی آن، تأمین منابع مالی و چگونگی نظارت دولت در ارائه خدمات آموزشی و نقش بخش خصوصی و مانند آن، که از اجزاء مهم یک برنامه است، اشاره دارد. جالب اینجاست، که این اقدام خود قریب ۲۶ سال جلوتر از زمانی است که دولت به فکر تدوین برنامه اقتصادی افتاده است. سپس بار دیگر، تصویب «قانون راجع به آموزش و پرورش عمومی و اجباری و مجانی» و آئین‌نامه‌های سه‌گانه آن در سال ۱۳۲۲ شمسی، حرکت جدید دیگری پس از آشوبهای ناشی از جنگ جهانی دوم، در زمینه توسعه آموزش و پرورش به‌شمار می‌رود. این قانون متضمن یک برنامه دهساله برای آموزش ابتدایی در تمام کشور است، و بخصوص با توجه به مفاد آئین‌نامه‌های اجرایی آن کاملاً با برنامه‌های مفصلی که در فاصله ۱۲ تا ۴۶ سال پس از آن تهیه شده، برابری می‌کند و از جهاتی دقیق‌تر است (مأخذ ۵).

هر دوی این اقدامات قانونی، هرچند که به لحاظ روش تأمین منابع مالی گویاست، اما از جهت مقدار سرمایه‌گذاری و حجم هزینه‌ها خاموش است و چون سرنوشت اجرای آنها نیز چندان روشن نیست، به‌سختی می‌توان آنها را در شمار یک برنامه توسعه مورد ارزیابی قرار داد و با برنامه‌های رسمی توسعه آموزش و پرورش مقایسه کرد.

نخستین گزارش فنی در زمینه توسعه آموزش و پرورش در ایران، که تدوین و انتشار یافته است، گزارش «مشاورین ماوراء بحار» در سال ۱۹۴۹ میلادی مقارن بنا ۱۳۲۸ هجری شمسی است. این گزارش که به سفارش دولت ایران، در اجرای مطالعات تفضیلی برنامه هفت ساله اول عمرانی تهیه شده است، برای سه منظور (۱) تعیین هدفهای آرمانی آموزش و پرورش با توجه به هدفهای بلند مدت توسعه و رفاه کشور، (۲) توصیه تعدادی طرحهای مشخص که مستقیماً با هدفهای برنامه هفت‌ساله مرتبط باشد ولی در عین حال به تحقق هدفهای آرمانی نیز یاری رسانند، و (۳) پیشنهاد مجموعه‌ای از اولویتها و سیاستها که برای اجرای بهتر طرحهای پیشنهادی مفید می‌باشد، تهیه شده است. بیش از نیمی از گزارش، به بررسی وضع موجود آموزش و پرورش، از همه جنبه‌ها، اختصاص یافته است. سپس طرحهای خاصی در زمینه‌های پژوهش، عدم تمرکز، آموزش و پرورش روستایی و کشاورزی، آموزش حرفه‌ای و صنعتی، آموزش عشایر، برنامه آموزش خارج از کشور، تربیت معلم و طرح ایجاد انگیزه برای توسعه آموزش و پرورش و تأمین منابع مالی لازم، پیشنهاد شده است. بالاخره پایان بخش گزارش، توصیه روشهای اجرای برنامه‌ها و طرحهای پیشنهادی است که در آن نقش سازمان برنامه،

وزارت آموزش و پرورش، جوامع محلی، کارشناسان خارجی و در پایان زمان بندی عملیات اجرایی، و قسمتی از هزینه های طرحها که باید از محل منابع برنامه تأمین شود، مشخص شده است (مأخذ ۶). به درستی معلوم نیست این پیشنهادها چه سرنوشتی یافته است. آنچه که از گزارش عملیات اجرایی سال اول و دوم اجرای برنامه اول برمی آید، حاکی از آنست که کارهایی که طی این مدت در زمینه توسعه آموزش و پرورش صورت گرفته است، کمتر در جهت برنامه پیشنهادی مشاوران ماوراء بحار می باشد، هر چند که در واقع کار چندانی در برنامه هفت ساله اول در زمینه آموزش و پرورش انجام نشده است.

در برنامه هفت ساله عمرانی دوم، ظاهراً برای ستجش آموزش و پرورش، گزارش فنی ویژه ای - مگر در تجدید نظری که در سال ۱۳۳۹ در برنامه دوم به عمل آمد - تنظیم نشده است. در این برنامه تجدید نظر شده، آمده است که «سازمان برنامه برای آموزش و پرورش برنامه ای ندارد و فقط از بین طرحهایی که وزارت فرهنگ پیشنهاد می کند، تعدادی را برای تأمین اعتبار می پذیرد...» (مأخذ ۸ - متن انگلیسی ص ۹۴). به استناد همین گزارش می توان گفت که خصلت کلی اولین و دومین برنامه ریزی توسعه آموزش و پرورش به تبعیت از مجموعه برنامه توسعه، برنامه ریزی بر مبنای کنار هم گذاردن طرحهای مشخص است. علاوه بر آن می توان چنین جمع بندی کرد که گزارش مشاوران ماوراء بحار روی کاغذ باقی مانده و در اجرا به آن چندان توجه نشده است. در این زمینه بعداً ضمن بررسی مجتوا و سیاستهای برنامه ها به تفصیل بیشتر بحث خواهد شد. انشاءالله.

از برنامه پنج ساله عمرانی سوم به بعد، برنامه توسعه بخش آموزش و پرورش به صورت مشخص در اسناد برنامه آمده است و به کمک این اطلاعات، اجزاء برنامه به صورتی روشن تر و ساده تر قابل بررسی است.

مجموعه خصوصیات این برنامه ها - باز هم به خاطر رعایت اختصار، در جدول ۲ آمده است. و چون جدول خود گویاست از بیان محتوای آن خودداری می گردد. در این جدول خصوصیات برنامه ها به لحاظ جامعیت منابع (در بر گرفتن کلیه هزینه های جاری و عمرانی)، جامعیت موضوعی (در بر گرفتن قلمرو آموزشهای عمومی، فنی و حرفه ای، و آموزش عالی)، مبتنی بودن بر چشم انداز درازمدت، پوشش جغرافیایی (ملی، استانی، منطقه ای)، تعیین سهم دستگاههای اجرایی، توجه به بخش خصوصی (یا غیرانتفاعی)، تفکیک اعتبارات بر حسب برنامه ها، نهاد مسئول تهیه گزارش فنی برنامه، سهم زیر بخش های سه گانه (عمومی، فنی و حرفه ای، عالی) از مجموع اعتبارات جاری و عمرانی برنامه، وضع سواد در سال پایان برنامه ها، پوشش ظاهری آموزش ابتدایی در سال پایان برنامه ها به دست داده شده است. نهایت کوشش شده که تمام خانه های این جدول، با کمک کلیه اسناد و مدارک موجود، تکمیل گردد. ولی

همان‌طور که ملاحظه می‌شود باز هم پاره‌ای خانه‌ها خالی مانده است، اما این خلاء آنقدر نیست که در ذهن خواننده، تشکیل تصویری روشن از چگونگی این خصوصیات را مانع شود. به موازات فعالیت‌هایی که برای تدوین و اجرای برنامه توسعه آموزش و پرورش در چهارچوب برنامه‌های عمرانی صورت گرفته است، فعالیت‌های دیگری نیز، بیشتر باید دید درازمدت‌تر، برای توسعه آموزش و پرورش انجام شده است. هرچند که از نتایج این نوع مطالعات در تدوین برنامه‌های عمرانی استفاده شده است اما، عموم آنها به طور مستقل و جدای از نظام برنامه‌ریزی توسعه کشور صورت گرفته است. اولین برنامه توسعه، در این زمینه، طرح پیشنهادی سازمان یونسکو برای اجرای تعلیمات ابتدایی همگانی و مجانی در ایران است که برای دوره بیست‌ساله ۱۳۴۰ تا ۱۳۶۰ و در سال ۱۳۴۰ تهیه شده است (مآخذ ۳۲).

این برنامه که منابع انسانی، مالی و زمان‌بندی عملیات آن نیز انجام گرفته است، فقط به برنامه آموزش ابتدایی محدود می‌شود. از قراین برمی‌آید که از طرف دولت ایران نسبت به این تمرین عکس‌العمل مثبتی به عمل آمده و محاسبات آن اصلاح و تعدیل شده و به عنوان پیشنهاد ایران در کنفرانس ۱۹۶۱ بانکوک مطرح شده است (مآخذ ۳۳ - ص ۲). پس از آن دومین برنامه توسعه درازمدت، تحت عنوان «برنامه جامع درازمدت آموزشی کشور» در مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی - وزارت علوم آموزش عالی وقت - در سال ۱۳۵۴ صورت گرفته است که گزارش آن به طور ناقص منتشر شده است (مآخذ ۳۳) و سندی دال بر تصویب رسیدن آن در مراجع تصمیم‌گیری در اختیار نمی‌باشد، ولی چون مؤسسه مزبور در تهیه برنامه بخش آموزش و پرورش در برنامه عمرانی ششم فعال بوده است، به طور مسلم از نتایج برخی برآوردهای دانش‌آموزی آن در تهیه برنامه ششم عمرانی استفاده شده است. مقایسه متن خط‌مشی‌ها و سیاست‌ها و پاره‌ای از اهداف کمی برنامه ششم با گزارش برنامه جامع درازمدت این نتیجه‌گیری را تأیید می‌کند. اما حتی در این حالت نیز چون تهیه برنامه ششم در نیمه‌راه‌ها شده است، نمی‌توان آن برنامه را مصوب تلقی کرد.

برای آنکه فهرست مجموعه اقداماتی که در زمینه برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در ایران صورت گرفته است، ناقص نماند، باید به برنامه توسعه آموزش و پرورش که براساس اعطای وام بانک جهانی به دولت ایران، تهیه و به اجرا درآمده است نیز اشاره شود. این برنامه از اوایل دهه ۱۳۵۰ شروع شد و تا سال ۱۳۵۸ به شکل پیش‌بینی شده ادامه یافت و سپس عملیات بهره‌برداری آن متوقف شد و از ساختمانها و تجهیزات آن برای مقاصد دیگری استفاده به عمل آمد. این برنامه هرچند در مدارک رسمی از آن به عنوان طرح (پروژه) ضمن فهرست طرح‌های برنامه‌های چهارم و پنجم عمرانی نام برده می‌شود، ولی در واقع شایسته‌تر است آنرا نوعی «برنامه نمونه» توسعه آموزش و پرورش» تلقی کرد که شامل مجموعه عملیاتی است که

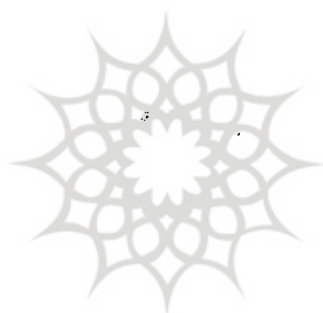
برای تهیه و اجرای یک برنامه کشوری توسعه آموزش و پرورش باید صورت پذیرد. این تجربه به لحاظ همکاری کارشناسان یونسکو و بانک جهانی با کارشناسان و مسئولان دولت ایران در شناسایی اولویت‌ها، تنظیم پیشنهادها، ارزیابی پیشنهادها، تدوین و تصویب طرح نهایی، تهیه طرح‌های تفصیلی (ساختمانی، تجهیزاتی، متون درسی تربیت معلم، متون درسی هر سطح آموزش، مقررات اداری و اجرایی و سازماندهی کار مدیریت و نظارت) و بالاخره اجرای کار، واجد خصوصیات ویژه‌ای است؛ و به لحاظ آنکه جنبه‌های مختلف فعالیتهای آموزشی اعم از برنامه‌ریزی درسی، تربیت معلم، سازماندهی، برنامه‌ریزی آموزشی و تعیین محل استقرار مدارس، طراحی نقشه‌ها، تجهیزات و لوازم اداری و کلاسی و نظارت فنی بر اجرای هماهنگ فعالیتهای را دربر می‌گیرد، صرف‌نظر از مقاصد سیاسی و نهان مترتب بر این قبیل پروژه‌ها که با وام یا کمک مالی مراجع خارجی به اجرا درآمده‌اند، و صرفاً از نظر روش کار و شیوه‌های فنی، نمونه قابل مطالعه‌ای در تاریخ برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در ایران به شمار می‌آید (مآخذ ۲۹).

در تحلیلی که بر جنبه‌های مختلف برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش به عمل خواهد آمد، نظر به محدودیت قلمرو، این تجربه اخیر نمی‌تواند در همه زمینه‌ها هم‌طراز سایر برنامه‌ها مورد بحث قرار گیرد و بدین جهت هم در جدول ۲، به آن اشاره‌ای نشده است. ولی به هنگام تجزیه و تحلیل روشها و فنون برنامه‌ریزی، مسلماً این تجربه نیز جای خاص خود را خواهد یافت. همین امر در مورد برنامه‌های درازمدت پیش گفته نیز صادق است. مراجعه به آنها فقط به هنگام بررسی روشها قابل توجه است و گرنه از جنبه‌های دیگر، به دلیل آنکه شکل برنامه مصوب و اجرایی را به خود نگرفته است، نمی‌تواند مورد مراجعه قرار گیرد.

و بالاخره در پایان به لحاظ تداخل قلمرو سه نوع برنامه‌ریزی پیش گفته بسا یکدیگر بجاست در اینجا از فعالیتهایی که برای تغییر یا اصلاح نظام آموزش و پرورش ایران صورت گرفته است نیز نامی برده شود تا بدینوسیله این تاریخچه مختصر، حتی المقدور جامع‌تر عرضه شود. اصلاح نظام آموزش و پرورش در زمینه هدفها، محتوا و شیوه‌های اجرایی و حتی تغییرات ساختاری به صورت جریانی کُند، اما مداوم از ابستدای تشکیل وزارت معارف و تصویب قانون اساسی معارف در جریان بوده است، ولی در فاصله بیش از سه ربع قرن که بر آن گذشته است — بااستثنای آموزش عالی — برنامه‌ریزی به منظور اصلاح کلی نظام آموزش و پرورش برای بار نخست در دهه ۱۳۴۰ انجام گرفت و نظام طراحی شده با تغییراتی خاص در دوره متوسطه، به اجرا گذاشته شد که اکنون هم اجرا می‌شود. و بار دیگر در دهه ۱۳۶۰ مطالعاتی برای اصلاح یا تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش آغاز شد (مآخذ ۳۰ ص ۲۹) که آخر الامر نتایج آن به صورت «کلیات طرح نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران» در نیمه اول سال

۱۳۶۸ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید و هم‌اکنون طراحی تفصیلی آن زیر نظر شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش در دست اجرا است، و دوره متوسط آن برای اجرا آماده می‌شود..

با توجه به شرحی که گذشت، از مجموعه آنچه که در این چهار دهه گذشته در زمینه برنامه‌ریزی توسعه در ایران سپری شده است، و به لحاظ آنچه که به تهیه و تدوین و تصویب برنامه‌ها مربوط می‌شود، برای انجام این بررسی، تکیه بر برنامه‌های اول تا ششم قبل از انقلاب و دو برنامه تهیه شده بعد از پیروزی انقلاب اسلامی است، و از نظر اجرا و چگونگی تحقق هدفها و اعمال سیاستها و خط‌مشی‌ها، استناد به برنامه‌های دوم (در حد محدود)، سوم، چهارم، و پنجم عمرانی قبل از انقلاب خواهد بود. ولی برای نشان دادن تفاوت پیش‌بینی‌های محصول کاربرد فنون برنامه‌ریزی با آنچه که در عمل واقع شده است، از برنامه‌های درازمدت تهیه شده در سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۵۴ نیز استفاده خواهد شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۱ - مشخصات مهم برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران دوره ۱۳۲۸ - ۱۳۶۸ (اعتبارات به میلیارد ریال)

عنوان برنامه	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	برنامه‌ساز	عنوان مهم
شخصیات مهم	عمرانی اول	عمرانی دوم	عمرانی سوم	عمرانی چهارم	عمرانی پنجم (تجدیدنظر)	عمرانی ششم (پیشنهادی)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۶۱)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عنوان مهم
	عمرانی اول	عمرانی دوم	عمرانی سوم	عمرانی چهارم	عمرانی پنجم (تجدیدنظر)	عمرانی ششم (پیشنهادی)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۶۱)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عمرانی اول (تجربه ۱۳۵۷)	عنوان مهم
طول دوره برنامه به سال	۱۳۲۷ مهر	۱۳۳۴ مهر	۱۳۴۱ مهر	۱۳۴۷ فروردین	۱۳۵۲ فروردین	۱۳۵۷ فروردین	۱۳۶۲ فروردین	۱۳۶۸ فروردین	۱۳۶۸ فروردین	۱۳۶۸ فروردین	طول دوره برنامه به سال
	۷ سال	۷ سال	۵/۵ سال	۵ سال	۵ سال	۵ سال	۵ سال	۵ سال	۵ سال	۵ سال	طول دوره برنامه به سال
اعتبارات عمرانی	شهریور ۱۳۳۴	شهریور ۱۳۴۱	اسفند ۴۶ (۱۳۵۰)	اسفند ۱۳۵۱	اسفند ۱۳۵۶	اسفند ۱۳۶۱	اسفند ۱۳۶۶	اسفند ۱۳۷۱	اسفند ۱۳۷۶	اسفند ۱۳۸۱	اعتبارات عمرانی
	۲۱	۷۰	۲۳۰	۲۸۰	۳۳۶	۳۹۳	۴۵۰	۵۰۷	۵۶۸	۶۲۶	اعتبارات عمرانی
دوره برنامه عملکرد	۴/۱	۷/۵	۲۰/۴	۲۵۰	۳۴۳۹	۳۹۳۳ (۱۳۶۵)	۱۰۲۹۷	۸۸۵۱	۱۲۸۶۹	۱۷۸۶۹	دوره برنامه عملکرد
	ندارد	ندارد	ندارد	۳۵۰	۳۳۹۳ (۱۳۶۵)	۱۰۲۹۷	۸۸۵۱	۱۲۸۶۹	۱۷۸۶۹	۱۷۸۶۹	دوره برنامه عملکرد
اعتبارات جاری	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	اعتبارات جاری
	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	اعتبارات جاری
متوسط رشد تولید ناخالص ملی (به قیمت ثابت) درصد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	متوسط رشد تولید ناخالص ملی (به قیمت ثابت) درصد
	۴/۸	۴	۸/۸	۱۱/۶	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	متوسط رشد تولید ناخالص ملی (به قیمت ثابت) درصد
متوسط رشد جمعیت	—	—	—	۲/۶	۲/۹	۲/۹	۲/۹	۲/۹	۲/۹	۲/۹	متوسط رشد جمعیت
	—	—	—	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	متوسط رشد جمعیت
دوره برنامه عملکرد	۲	۳/۱	۳/۲	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۱	دوره برنامه عملکرد
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	دوره برنامه عملکرد

مأخذ: برنامه اول مأخذ ۳، ۲ - برنامه دوم، مأخذهای ۷ و ۸ - برنامه سوم، مأخذ ۴ - برنامه چهارم، مأخذ ۱۳ و ۱۴ - برنامه پنجم، مأخذهای ۱۴ و ۱۵ - برنامه ششم، مأخذ ۲۰ و ۱۷ - برنامه پنجمسال اول (تجربه) - مأخذ ۲۶ - برنامه پنجمسال اول (تجربه) ۱۳۶۷ مأخذ ۴۱ - عملکرد اعتبارات جسازی و عمرانی استخراج شده از قسوانین بودجه سالهای مربوط (پرداختن خزانه بجای عملکرد گرفته شده است) -

اعتبارات به میلهارد ریال

۱۳۶۸ - ۱۳۶۸

جدول شماره ۲ - مشخصات مهم برنامه‌های توسعه آموزش و پرورش در دوره ۱۳۶۸ - ۱۳۶۸

برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه پنجساله	برنامه هفتساله	برنامه هفتساله	برنامه	مشخصات مهم
اول تجربه ۱۳۶۷	اول تجربه سال ۱۳۶۹ (غیر مصوب)	عمرانی ششم (غیر مصوب)	عمرانی پنجم (تجدید نظر)	عمرانی چهارم	عمرانی سوم	فقط عمرانی	عمرانی دوم	عمرانی اول	عمرانی اول	فقر و کمبودهای جاری و عمرانی
جاری و عمرانی	جاری و عمرانی	جاری و عمرانی	جاری و عمرانی	ترمیمه جاری و عمرانی	فقط عمرانی	فقط چند طرح	فقط چند طرح	فقط چند طرح	مفتوح	قلمرو موضوعی
تنکیک بر حسب نوع آموزش	تنکیک بر حسب نوع آموزش	همه سطوح آموزشی	همه سطوح آموزشی	همه سطوح آموزشی	آموزش عمومی عالی و نسبی و فرهنگی	آموزشهای فنی و عالی	آموزشهای فنی و عالی	مفتوح	چشمه ابتداء در آزمت	قلمرو موضوعی
۲۰ ساله	۲۰ ساله	۲۰ ساله	۱۰ ساله	۲۰ ساله	۲۰ ساله	۲۰ ساله	۲۰ ساله	۲۰ ساله	فقط اهداف کلی	چشمه ابتداء در آزمت
ملی	ملی + استانی	ملی + استانی	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	فقط اهداف کلی	چشمه ابتداء در آزمت
ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	بهد استانی
در سیاستهای هدایتها، منابع	ندارد	در سیاستهای هدایتها	در سیاستها و منابع اهداف و نتایج	در سیاستها و اهداف و نتایج	در سیاستها	مشخص شده	مشخص شده	مشخص شده	مشخص شده	سهم دستگانه اجرایی
نورانی بر پایه ریزی	کمیسیون مشترک بر پایه ریزی	کمیسیون مشترک برنامه ریزی	سازمان برنامه و بودجه با همکاری وزارتخانهها	سازمان برنامه و بودجه با همکاری وزارتخانهها	سازمان برنامه و مشاوران خارجی	سازمان برنامه و مشاوران خارجی	سازمان برنامه و مشاوران خارجی	سازمان برنامه و مشاوران خارجی	سازمان برنامه و مشاوران خارجی	توجه به بخش غیر دولتی تهیه کننده گزاره‌های فنی و منابعی
عمکرد مصوب	عمکرد پیشنهادی	پیشنهادی عمکرد	عمکرد مصوب	عمکرد مصوب	عمکرد مصوب	عمکرد مصوب	عمکرد مصوب	عمکرد مصوب	شرح	سهم هر زیر بخش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۸۰۰	۲۳۰/۴	۳۳۸/۵	۱۶۳/۶	۱۴۰	۷	۶/۲	۱۳/۹	۱۴	آموزش عمومی	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۲۰۰	۷۷/۷	۳۷۰	۳۰/۱	۵۵	۱/۹	۷/۸	۷/۴	۷/۴	آموزش فنی و حرفه‌ای	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۲۱۳/۷	۸۱/۸	۱۳۱	۶۲	۱۳۲	۸/۳	۵/۶	۲/۸	۱/۱۳	آموزش عالی	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۵۰۳۶/۶	۳۳۷/۵	۲۵۰۰	۱۹۲۳	۱۱۰۲/۶	۳۷۷	۳۱۲/۹	۸۶/۴	—	آموزش عمومی	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۶۸۶/۶	۲۰۲/۸	۳۳۰	۹۹/۸	۱۰۰۷/۵	۳۶/۶	۳۸	۵/۶	—	آموزش فنی و حرفه‌ای	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه
۶۹۹/۲	۷۸/۶	۳۵۲	۱۷۹	۱۱۶	۵۲/۵	۱۸	—	—	آموزش عالی	بیش از مسجوع اعتبارات عمرانی دوره برنامه

برنامه	شخصات مهم	برنامه هفت ساله	برنامه هفت ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله	برنامه پنجم ساله
برنامه	شخصات مهم	عمرانی اول	عمرانی دوم	عمرانی سوم	عمرانی چهارم	عمرانی پنجم	عمرانی ششم	عمرانی هفتم	عمرانی هشتم	عمرانی نهم	عمرانی دهم	عمرانی یازدهم	عمرانی پانزدهم
جمع اعتبارات عمرانی دوره برنامه مصوب		۱	۰.۳۳ (۱/۳)	۲۱ (۲.۱۵)	۱۴/۶ (۱۸/۴)	۱۲۸/۹	پیشنهاد ۳۲۷	پیشنهاد ۲۸۰	پیشنهاد ۸۳۹/۵	پیشنهاد ۱۲۱۳/۷	جمع اعتبارات عمرانی دوره برنامه مصوب		
آموزش و پرورش عملکرد		۰.۴۸	۱/۷	۲۰/۸	۱۷/۲	۱۱۶/۳	پیشنهاد ۱۴۹۲	پیشنهاد ۱۷۰.۲	پیشنهاد ۳۱۸۲	پیشنهاد ۲۸۱۱/۹	آموزش و پرورش عملکرد		
جمع اعتبارات جاری دوره برنامه مصوب		ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	۴۱۵/۴	پیشنهاد ۱۴۹۲	پیشنهاد ۱۷۰.۲	پیشنهاد ۳۱۸۲	پیشنهاد ۲۸۱۱/۹	جمع اعتبارات جاری دوره برنامه مصوب		
آموزش و پرورش عملکرد		-	-	۳۵/۹	۱۱۰	۵۲۹/۶	پیشنهاد ۱۴۹۲	پیشنهاد ۱۷۰.۲	پیشنهاد ۳۱۸۲	پیشنهاد ۲۸۱۱/۹	آموزش و پرورش عملکرد		
نسبت اعتبارات عمرانی آموزش و پرورش به کل اعتبارات عمرانی کشور (عملکرد) (درصد)		۱/۲	۲/۳	۹/۸	۳/۴	۶/۷	۷/۸	۷/۸	۶/۷	۶/۷	نسبت اعتبارات عمرانی آموزش و پرورش به کل اعتبارات عمرانی کشور (عملکرد) (درصد)		
نسبت اعتبارات جاری آموزش و پرورش به کل اعتبارات جاری کشور (عملکرد) (درصد)		-	-	۱۵/۲	۱۴/۸	۱۲/۵	۱۹/۲	۱۹/۲	۲۱/۹	۲۱/۹	نسبت اعتبارات جاری آموزش و پرورش به کل اعتبارات جاری کشور (عملکرد) (درصد)		
وضع سواد در سال پایان برنامه (درصد)		۱۰ ساله به بالا	۷ ساله به بالا	۷ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	۶ ساله به بالا	وضع سواد در سال پایان برنامه (درصد)		
باسوادان		۱۵	۲۴/۵	۳۱	۳۹/۵	۲۸/۱	۵۵/۶	۵۵/۶	۶۷/۹	۶۷/۹	باسوادان		
پوشش جاری آموزش ابتدایی در سال پایان برنامه (درصد)		۳۰	۴۰	۶۳	۷۷/۱	۹۱/۲	۹۶/۲	۹۶/۲	۱۰۰/۱	۱۰۰/۱	پوشش جاری آموزش ابتدایی در سال پایان برنامه (درصد)		

مأخذ: کلیه اطلاعات جدول شماره ۱ و همچنین اطلاعات مربوط به آموزش و پرورش از مآخذ زیر: برنامه سوم، مآخذ ۱۱ و ۱۰ - برنامه چهارم و پنجم مآخذ ۱۶، برنامه ششم مآخذ ۱۶ و ۱۷، ۲۰ - برنامه پنجم ساله اول (تجربه) ۱۳۶۱ مآخذ ۲۴، برنامه پنجم ساله اول (تجربه) ۱۳۶۷ مآخذ ۴۰، استخراج گردیده است.

اطلاعات وضع سواد از سرشماریهای سالهای ۳۵، ۴۵، و مآخذ ۹، برای برنامه دوم و چهارم که در فاصله دو سرشماری قرار می گیرند بر اساس رشد متوسط مشاهده شده بین دو سرشماری تخمین زده شده است.

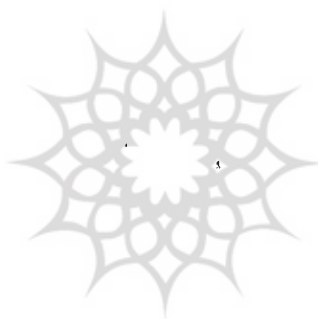
پښتونستان د تعلیماتو وزارت
پښتونستان د تعلیماتو وزارت

پښتونستان د تعلیماتو وزارت

زیر نویسها:

- ۱ _ Educational Planning
- ۲ _ Design (Reform) of Education System
- ۳ _ Curriculum Development (یا Planning)
- ۴ _ Planning for Educational Development
- ۵ _ Formal Education System
- ۶ _ Non - Formal Education
- ۷ _ Informal Education
- ۸ _ Pilot

مآخذ

- ۱- «تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمرانی و آبادی ایران»، بانک ملی، اداره بررسیهای اقتصادی و مالی تهران، اسفند، ۱۳۲۷.
- ۲- «گزارش آقای دکتر مشرف نفیسی... در برنامه عملیات سازمان برنامه هفت ساله»، سازمان برنامه، تهران، ۱۳۲۸.
- ۳- «گزارش عملیات سازمان برنامه هفت ساله در سالهای ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰»، سازمان برنامه تهران، ۱۳۳۰.
- ۴- «قانون اساسی معارف»، مصوب نهم عقرب ۱۲۹۰ شمسی مجلس شورای ملی.
- ۵- «قانون راجع به آموزش و پرورش عمومی و اجباری و مجانی»، مصوب ۶ مرداد ۱۳۲۲، مجلس شورای ملی.

Consultants, INC. New York, 1949

- ۷ — «گزارش اجرای برنامه هفت ساله دوم» سازمان برنامه، تهران، ۱۳۴۳.
- ۸ — «سنجش پیشرفت و عملکرد برنامه هفت ساله دوم ایران» دفتر اقتصادی، سازمان برنامه، تهران، اسفند ۱۳۳۸. متن انگلیسی این گزارش ممکن است در پاره‌ای از ارقام با متن فارسی تفاوت داشته باشد. مشخصات متن انگلیسی به قرار زیر است:
- «Review of the second seven year plan programs», Plan Organisation, Tehran, March 1960
- ۹ — «ابتدای بیداری، گزارش تحول وضع سواد در ایران ۱۳۶۵ — ۱۳۷۷». سازمان برنامه و بودجه، مدیریت آموزش و پرورش عمومی و حرفه‌ای، تهران، مرداد ۱۳۶۸.
- ۱۰ — «گزارش مقدماتی برنامه سوم فرهنگ» امور اقتصادی سازمان برنامه، مردادماه ۱۳۴۰.
- ۱۱ — «گزارش مقدماتی برنامه سوم نیروی انسانی» امور اقتصادی سازمان برنامه، تهران، ۱۳۴۷.
- ۱۲ — «گزارش عملکرد برنامه عمرانی سوم ۴۶ — ۱۳۴۱»، سازمان برنامه، ۱۳۴۷.
- ۱۳ — «برنامه عمرانی چهارم کشور: فصل ۱۷ — آموزش و پرورش»، سازمان برنامه، تهران ۱۳۴۷.
- ۱۴ — «خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور: فصل ۲۰ — آموزش و پرورش»، سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۵۲.
- ۱۵ — «خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور تجدیدنظر شده: امور اجتماعی — فصل ۱ — آموزش و پرورش» سازمان برنامه و بودجه، تهران، مرداد ۱۳۵۳.
- ۱۶ — «سنجش عملکرد — آموزش و پرورش در برنامه عمرانی چهارم و پنجم و پیشنهاد برنامه‌های آموزش و پرورش در برنامه ششم، گزارش مرحله دوم»، مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، تهران، اسفند ۱۳۵۵.
- ۱۷ — «خطوط کلی، هدفها، سیاستها و خط مشی‌های برنامه عمرانی ششم: فصل آموزش و پرورش»، از سازمان برنامه و بودجه، بدون تاریخ.
- ۱۸ — «خلاصه گزارش برنامه عمرانی استانها در برنامه ششم عمرانی» دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سازمان برنامه و بودجه، بدون تاریخ.
- ۱۹ — «آموزش و پرورش در برنامه عمرانی ششم» — مجموعه گزارشهای منتشر شده استانها، سازمان برنامه و بودجه، بدون تاریخ.
- ۲۰ — «برنامه ششم و دورنمای توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران»، دفتر برنامه‌ریزی و اقتصاد کلان، سازمان برنامه و بودجه، تهران، اسفند ۱۳۶۵.
- ۲۱ — «طرح استقرار مدارس — شهرستان شاهرود». وزارت آموزش و پرورش، دفتر هماهنگی برنامه‌ها، با همکاری انستیتو بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی پاریس، تهران ۱۳۵۴.
- ۲۲ — Hallak, et al, "Méthode de préparation de la Cart Scolair: études de cas, Le chahr. — ۲۲ — estan de Chahroud, IRAN," Institut international de planification de l'éducation, Paris, 1975
- ۲۳ — بهشتی، محمدباقر و دیگران «مطالعه آموزش و پرورش شهرستان هشتگرد»، سازمان برنامه و بودجه آذربایجان شرقی، تبریز، تیرماه ۱۳۶۶.
- ۲۴ — «برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۲ — ۱۳۶۶»

- جلد چهارم فصل ۲۱: آموزش و پرورش، فصل ۲۰: آموزش عالی، فصل ۲۲: آموزش فنی و حرفه‌ای» سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۲.
- ۲۵ — «لابحه برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۶۸ — ۱۳۷۲ — پیوست شماره ۱ — بخش ۱۸: آموزش و پرورش، بخش ۲۰: آموزش عالی، بخش ۱۹: آموزش فنی و حرفه‌ای» وزارت برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۸.
- ۲۶ — «برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۶۲ — ۱۳۶۶، جلد اول» سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۲.
- ۲۷ — «برنامه کلان توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۷۲ — ۱۳۶۸ — مقدماتی، پیشنهاد به شورای اقتصاد»، دفتر اقتصاد کلان، وزارت برنامه و بودجه، تهران، آبان ۱۳۶۷.
- ۲۸ — «گزارش چشم‌انداز کلان و بخشهای منتخب اقتصاد ایران»، دفتر اقتصاد کلان، وزارت برنامه و بودجه، مهر، ۱۳۶۶ (ص ۷۶ تا ۹۹)
- ۲۹ — گزارشهای مربوط به پروژه وام بانک جهانی که در زمینه آموزش و پرورش و تحت عناوین زیر تهیه شده است:
- “IRAN priority projects for Educational Development”, UNESCO, Paris January, 1969.
- “Government of IRAN Educational projects” Plan Organisation, Tehran, 1969.
- ۳۰ — «طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران»، شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش، وزارت آموزش و پرورش، تهران، ۱۳۶۷.
- ۳۱ — “Modèle de développement de l'éducation: perspectives pour l'ASIE (1965-80), UNESCO, 1967
- ۳۲ — «طرح پیشنهادی سازمان یونسکو برای اجرای تعلیمات ابتدایی همگانی و مجانی در ایران»، اداره کل تعلیمات ابتدایی وزارت فرهنگ، تهران، دی‌ماه ۱۳۴۰. و همچنین پایه‌های آماری پیشرفت آموزش و پرورش در قاره آسیا براساس «طرح کراچی»، مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، ترجمه و اقتباس لیلیا دهقانی، بدون تاریخ.
- ۳۳ — «برنامه جامع و درازمدت آموزشی کشور، کتاب نخست»، مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، تهران، شهریور ۱۳۵۴.
- ۳۴ — نمونه‌هایی از برنامه‌های توسعه نیروی انسانی را می‌توان در نشریات زیر مشاهده کرد:
- «برنامه توسعه نیروی انسانی آموزش و پرورش سال تحصیلی ۶۳ — ۶۲»، نشریه شماره ۲۰۱ دفتر هماهنگی طرحها و برنامه‌ریزیهای توسعه، وزارت آموزش و پرورش، مرداد ۱۳۶۲.
- «برنامه توسعه نیروی انسانی آموزش و پرورش سال تحصیلی ۶۴ — ۶۳»، نشریه شماره ۲۰۵ دفتر هماهنگی و... وزارت آموزش و پرورش، مرداد ۱۳۶۳.
- «برنامه توسعه نیروی انسانی آموزش و پرورش سال تحصیلی ۶۵ — ۶۴»، نشریه شماره ۲۰۷ دفتر هماهنگی و... وزارت آموزش و پرورش — ۱۳۶۴.
- ۳۵ — نمونه جامعی از این قبیل گزارشها عبارتست از «ارزیابی عملکرد فصل آموزش و پرورش عمومی در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ و پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۶۴ گزارش مقدماتی سازمان برنامه و بودجه» مدیریت آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای، سازمان برنامه و بودجه، دی ماه ۱۳۶۳.
- ۳۶ — ماهوتجیان، طاهره «گزارش اقتصادی بخش آموزش فنی و حرفه‌ای سالهای ۱۳۵۱ — ۱۳۶۳»، مدیریت

- آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای، وزارت برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۲.
- ۳۷ - شامیاتی، معصومه «گزارش اقتصادی بخش آموزش و پرورش عمومی سالهای ۱۳۵۱ - ۱۳۶۳» مدیریت آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای، وزارت برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۲.
- ۳۸ - وحیدی، پریدخت «تحلیلی از هزینه در آموزش عالی» مدیریت آموزش عالی و تحقیقات وزارت برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۵.
- ۳۹ - «برنامه توسعه بخش آموزش و پرورش عمومی ۷۲ - ۱۳۶۸» جلد اول - بررسی عملکرد و وضع موجود بخش آموزش و پرورش عمومی ۶۶ - ۱۳۵۸ (خرداد ۱۳۶۸) جلد دوم - اهداف، راهبردها، سیاستها و برنامه‌های اجرایی (خرداد ۱۳۶۸) جلد سوم - خلاصه بررسی و عملکرد و وضع موجود بخش آموزش و پرورش عمومی در استانها - (دی ۱۳۶۸) برنامه کلان توسعه آموزش و پرورش عمومی برحسب استانها (پیشنهادی) جلد چهارم - روش برنامه‌ریزی بخش آموزش و پرورش عمومی در برنامه اول، توبنه (دی ماه ۱۳۶۸) از انتشارات مدیریت آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای، سازمان (وزارت) برنامه بودجه، تهران، ۱۳۶۸.
- ۴۰ - «قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۸.
- ۴۱ - محسنی‌نیا، محمدجواد، «ارزیابی عملکرد بخش آموزش و پرورش عمومی طی سالهای ۶۶ - ۱۳۶۲ براساس لایحه برنامه اول»، وزارت برنامه و بودجه، مدیریت آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای، تهران، خرداد ۱۳۶۷.
- ۴۲ - عزیزاده طباطبایی، سیدمهدی، «ارزیابی عملکرد بخش آموزش فنی و حرفه‌ای طی سالهای ۶۶ - ۱۳۶۲ اساس لایحه برنامه اول» وزارت برنامه و بودجه، تهران، مرداد ماه ۱۳۶۷.
- ۴۳ - نفیسی، عبدالحسین، «مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی فعالیتهای برنامه‌ریزی و پژوهش در قلمرو آموزشهای فنی و حرفه‌ای»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره مسلسل ۱۱ و ۱۲، تهران ۱۳۶۶.
- ۴۵ - کومینر، فیلیپ، «برنامه‌ریزی آموزشی چیست؟» ترجمه محمد برهان‌منش، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۵۶.
- ۴۶ - بی‌بی، سی‌ای «جنبه‌های کیفی برنامه‌ریزی آموزشی» ترجمه احمد فتاحی‌پور، کمیسیون ملی یونسکو، تهران، ۱۳۵۱.
- ۴۷ - فیوضات، یحیی «مبانی برنامه‌ریزی آموزشی»، دانشگاه سپاهیان انقلاب، تهران، ۱۳۵۶.
- ۴۸ - لوی، الف «برنامه‌ریزی درسی مدارس»، ترجمه فریده مشایخ، دفتر امور کمک آموزشی و کتابخانه‌ها، وزارت آموزش و پرورش، تهران، ۱۳۶۲.
- ۴۹ - نیساری، پرویز، «برنامه‌ریزی آموزش از دیدگاه توسعه اقتصادی و اجتماعی»، مدرسه عالی بازرگانی، تهران، ۱۳۵۴.
- ۵۰ - نیکلسن، ادوی و هوارد «راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی»، ترجمه داریوش دهقان، انتشارات قدیانی، تهران، ۱۳۶۳.
- ۵۱ - پروند، محمدحسن «مقدمات برنامه‌ریزی آموزشی» انتشار توسط مؤلف، تهران، ۱۳۵۶.
- ۵۲ - «الگوهای طراحی برنامه درسی» نوشته فرانسیس کلاین، ترجمه محمد مهرمحمدی، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره مسلسل ۱۵ و ۱۶، تهران، ۱۳۶۷.